Sayı/*Number* 10 Ağustos / *August* 2011 ISSN 1308-2922

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Kapak Bilgi : IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Gidişi, ALBÜM, TSMK H. 2134, v. 1a.

Evliya Çelebi
ÖZEL SAYISI

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/*Number* 10 Ağustos /*August* 2011 ISSN 1308 - 2922

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Editör
Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

Hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED yılda üç kez yayımlanmaktadır.
Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.
Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Grafik ve Dizgi
Gülderen ALTINTAŞ

Baskı
Turkuaz Ofset
0258 372 21 11

Yazışma Adresi
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rektörlük Binası Kat: 2
Kınıklı Yerleşkesi 20070 Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 22 10 Fax. +90 (258) 296 23 47
e-posta: **pausbed@pau.edu.tr**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Doç. Dr. Ali Rıza ERDEM
Doç. Dr. Aydın SARI
Doç. Dr. İsmet PARLAK
Doç. Dr. Nurten SARICA
Doç. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Doç. Dr. Şükran TOK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali SARI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Saim CİRTİL
Yrd. Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN
Dr. Coşkun DAŞBACAK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Karaman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr Behset KARACA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. M.Yaşar ERTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TAMİZKAN	Ege Üniversitesi

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakem kuruluna teşekkürlerimizi sunarız.

Sekreterya
Recep DURMUŞ
Azize ŞIRALI EKMEKÇİ

İÇİNDEKİLER/*CONTENTS*

Mehmet Ali ÜNAL **1**
Evliya Çelebi'ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmed Paşa
An Ottoman Vizier According to Evliya Çelebi: Seydi Ahmed Pasha

Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT **25**
Hayranlık Uyandıran Kültür Şokları: Batı Avrupa'dan ve Osmanlı'dan Birkaç Örnek
Le Choc Des Cultures Décliné à L'admiratif: Quelques Exemples Ouest-Européens et Ottomans

Mehmet Yaşar ERTAŞ **43**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yollar: Kaldırımlar, Köprüler ve Kervansaraylar
The Roads in the Seyahatname of Evliya: Highways, Bridges and Caravanserais

Nurettin GEMİCİ..... **55**
Evliya Çelebi Medine'de
Evliya Çelebi in Medina

Yasemin BEYAZIT..... **67**
Evliya Çelebi'nin Sunduğu Önemli Bir Portre: Bitlis Hanı Abdal Han
An Important Portrait as Presented by Evliya Çelebi: Abdal Khan of Bitlis

Mehmet Yaşar ERTAŞ - Kağan EĞNİM..... **83**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar
Diseases in the Evliya Celebi's Travelbook

Selim PARLAZ **109**
Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Cenova ve Cenovalılar
Genoa and the Genoese in Evliya Çelebi's Travelbook

Türkan ERDOĞAN..... **117**
Alexander W. Kinglake'in Eothen Adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri
East-West Image and Human Descriptions in Alexander W. Kinglake's Eothen

Bekir BİÇER..... **127**
Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilası
The Invasion of Turkistan Through the Eyes Traweller

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Sayı 10, 2011, Sayfa 117-125

ALEXANDER W. KINGLAKE'İN EOTHEN ADLI SEYAHATNAMESİNDE DOĞU-BATI İMGESİ VE İNSAN TASVİRLERİ*

Türkan ERDOĞAN**

Özet

Eleştirel söylem çözümlemesinden yararlanılan bu çalışmada 19. yüzyılda oryantalizmin dönüşüm sürecine tanık olan İngiliz seyyah Alexander William Kinglake'in Eothen adlı seyahatnamesinde Doğu-Batı imgesinin ve insan tasvirlerinin hangi temsiller ve bağlamlar aracılığı ile inşa edildiği irdelenmektedir. A. W. Kinglake, 19. yüzyıl siyasal-ideolojik oryantalizmin İngiliz seyahat edebiyatında önemli temsilcilerinden biridir. Basımı 1844 yılında gerçekleştirilen Eothen, yazarın 1834-1835 tarihleri arasında Osmanlı topraklarına yaptığı seyahati konu edinmektedir. Eleştirel bir dilin hakim olduğu eserde Batı; teknolojik ilerlemenin ve değişmenin sembolü iken Doğu; geriliğin ve durağanlığın sembolü olarak ele alınmaktadır. Din unsuru, Doğu/Osmanlı-Batı/Avrupa imgesinin ve kişi tiplemelerinin inşasında temel kurucu öğe olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Alexander William Kinglake, Eothen, Seyahatname, Oryantalizm, Doğu-Batı imgesi, Osmanlı Dünyası, Din*

EAST-WEST IMAGE AND HUMAN DESCRIPTIONS IN ALEXANDER W. KINGLAKE'S EOTHEN

Abstract

In this study, benefitting from critical discourse analysis, through which representations and contexts human descriptions and East-West image are built in Alexander William Kinglake's *Eothen*, who witnessed transformation process of orientalism in the 19th Century, will be considered. Kinglake is one of the important representatives of th 19th century politic-ideological orientalism in English travel literature. Published in 1844, *Eothen* takes its subject from the travel that the author had in the Ottoman lands between 1834-1835. In the work which has a critical language while the West represents technological process and change, the East represents backwardness and stagnation. The element of religion is introduced as the basic constitutive element in construction of human types and East/Ottoman-West/Europe image.

Key Words: *Alexander William Kinglake, Eothen, Travel Book, Orientalism, East-West image, Ottoman world, Religion*

1. GİRİŞ

Seyahatnameler, içinden çıktıkları toplumların tarihsel-sosyolojik izlerini taşırlar. Bu yönleriyle, birer "sosyal belge" gibi tarihe ve toplumlara ayna tutan seyahatnameler, bilgi ve kültür sosyolojisi için de vazgeçilmez kaynaklardır. Bu açıdan bakıldığında kültür oluşturucu yazınsal bir alan olarak seyyah edebiyatı sadece öznesinin değil, çağının ve toplumunun da bir ürünüdür. Sözgelimi, savaş, ticaret ve göç gibi sosyo-ekonomik etmenlerin yanında devletler arası ilişkilerin de seyri, seyahatlerin sayısı kadar amacı, yeri ve konusu hususunda etkili olmuştur. Sözgelimi, 17. yüzyılda İngilizlerin Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkileri, Osmanlı coğrafyasında "İngiliz raporlarının ya da seyahatnamelerin sayısında büyük bir artış"a (Mumcu, 1987:88) kaynaklık etmiştir. Aynı şekilde

* Elinizdeki makale, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve CIEPO (International Commitee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies) işbirliğinde Kırgızistan-Bişkek'te 24-29 Ağustos 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilen On the Central Asiatic Roots of the Pre-Ottoman and Ottoman Culture (Erken Osmanlı ve Osmanlı Kültürünün Orta Asya'daki Kökleri Üzerine) konulu Uluslararası Sempozyumda Sözlü Bildiri olarak sunulan Alexander William Kinglake'in Eothen Adlı Seyahatnamesinde Osmanlı Dünyasına Dair Oryantalist Temalar başlıklı metnin yeniden gözden geçirilmiş ve özetlenmiş bölümlerinden oluşmaktadır.

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, DENİZLİ
e-posta: terkene@yahoo.com

17. yüzyılda sayısal bir azlığa sahip olan Alman seyahatnameleri ve hatıraları, bu kez 20. yüzyıla gelindiğinde "patlama noktasına" gelecektir. Sebebi ise I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı Devleti ve Alman Devleti ittifakıdır. Yine 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan ticaret antlaşması ile iki ülkenin resmi ilişkilerinin düzenli bir şekil alması (Akgün, 1987: 337), Osmanlı dünyasına hem yapılan seyahatleri arttırmış, hem de misyonerlik faaliyetlerini hızlandırmıştır. Benzer şekilde Napolyon döneminin savaş durumu Avrupa kıtasında, Doğu'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgi açısından bir süre engel oluşturmuş olmasına rağmen bu devirde seyahat faaliyetlerinde dikkate değer bir artışın (Graz, 1987: 108) kaydedildiği görülmektedir.

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı başkenti İstanbul, aralarında iş ve devlet adamları ile sanatçılar ve yazarların bulunduğu Fransız seçkinlerinin vazgeçilmez uğrak yerlerinden biri haline gelmiştir. İstanbul, Gérard de Nerval ve Pierre Loti gibi Fransız edebiyatında egzotizmin yaratıcıları olan yazarların romanlarına da konu olmuştur. Önceki dönemlerde sadece diplomatlar yahut tüccarlar Doğu'ya yola çıkarken, 18. yüzyılda modernleşen aristokratlar tarafından düzenlenen turlar da Türkiye'ye kadar uzanmıştır(Tutal, 2006: 20). Böylelikle bu yüzyılın sonundan itibaren seyahat edebiyatı, geniş anlamda iki yeni yazı türü sayesinde giderek gelişme kaydedecektir. Bunlardan politik olayların arkasında yer alan birinci tür; görev gereği seyahat edenler tarafından kaleme alınmış ve politik yazıları içermiştir, diğer tür ise; yirmili yıllardan itibaren ya coğrafi-statik ya da etnoğrafik-tarihi alanlarda ağırlık kazanan bilimsel edebiyatı oluşturmuştur (Graz, 1987: 109). Aydınlanma sonrası seyahat edebiyatının ontoloji-dışı bir Doğu gerçekliğini yaratma gücü, eş zamanlı olarak Avrupa için de kolektif bir kimlik yaratma anlamını taşımaktadır. Doğu seyahatinin sözünü ettiğimiz kolektif işlevi hakkında Chardin "kendinden emin olmak için farklılığa gitmek; kültürel bir mesafeyi sağlamlaştırmak ve bu arada, bu mesafenin onu icat eden uygarlığa yararlı olduğunu, Avrupa'nın ilerlediğini, önde olduğunu, kısacası modern olduğunu kanıtlamak için fiziksel mesafeyi yok etmek" (Hentsch, 2008: 140) değerlendirmesinde bulunarak bu işlevin gerekirciliğine işaret eder.

19. yüzyıl ve sonrasına bakıldığında kendi söylemsel hegemonyasını ilan eden siyasal-ideolojik oryantalizmin bilimsel ve teknik gelişmelere paralel olarak farklı bir doğu gerçekliği ürettiği görülmektedir. Doğuyu söylemlerinde politik bir nesneye dönüştüren oryantalist düşüncede Doğu, kültürel bir nesne olarak anlamını giderek yitirmeye başlayacaktır. Batı iktidarının, özellikle yeni bir kimlik (modern Avrupa) aracılığı ile konumlandırıldığı oryantalist düşüncede "ötekileştirilen" Doğu; hakkında konuşulan, yazılan hatta istenilen şekilde düşlenilen sosyo-kültürel, coğrafi bir varlık alanıdır. Batı, teknolojik ilerlemenin ve değişmenin sembolü iken, Doğu; geriliğin ve durağanlığın sembolü haline gelmiştir. Sözkonusu sembolleştirme stratejisinin popülerleşmesinde seyahat edebiyatının da kaçınılmaz bir rol üstlendiğini belirtebiliriz.

19. yüzyılda üst sınıf İngiliz erkekleri arasında bir moda haline dönüşen Doğuya seyahat etme arzusu karşısında ilgisiz kalmayan W. Kinglake, 1834-1835 tarihleri arasında Osmanlı topraklarına yaptığı seyahatteki izlenim, eleştiri ve düşüncelerini Eothen adını verdiği seyahatnamesinde dile getirmektedir. İngiliz seyahat edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Eothen, 1844 yılında basıldıktan kısa bir süre sonra yazarı W. Kinglake'i büyük bir üne kavuşturmuştur. Grekçe'de "tan yerinden" yahut "şafağın söktüğü yerden" anlamına gelen Eothen, Türkiye'de Kültür Bakanlığı tarafından Doğu Hasreti adıyla basılmıştır[1].

19. yüzyıl siyasal oryantalizmin etkisinde yazılan Eothen'in önemli özelliklerinden birisi mübalağaları, taklitçi anlatımları ve ansiklopedik bilgileri içermekten ziyade daha çok eleştirel bir dille yazılması ve "olması gereken"e vurgu yapan edebi bir metin olmasıdır. Bu özellikleri, W.Kinglake'in kişisel oryantalist anlayışına bağlayabiliriz. Nitekim gerçeklere dayanarak seyahatnamesini yazdığını belirten yazar, eserinin; "geniş bir manada hakikati de" (Kinglake, 1982:VIII) ifade ettiği iddiasındadır.

1 Çalışmamızda irdelediğimiz Alexander W. Kinglake'in *Eothen* adlı eserini *Doğu Hasreti* adıyla Türkçe'ye çeviren Ahmet Edip Uysal'ın bu eser için kaleme aldığı Önsözde verdiği bilgilere göre, 1982 yılı itibariyle kitabın 32 ayrı baskısı yapılmıştır. Bu çalışmada eserin, 1982 yılında yapılan 32. baskısından yararlanılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yaşadıkları dönemin birer tarihsel tanığı olan yazarlar metinsel üretimlerinde kültürü üretirken toplumsal imgelemin içinde üretilen temel ortak inanç, dünya görüşü ve davranışsal kalıplarından beslenirler. Böylece her metin üç ilişkisel bağıntı ekseninde üretilir ve anlamlandırılır. Bu üç ilişkisel alan, doğrudan ya da dolaylı biçimde kendini "öznelerarasılık, metinlerarasılık ve kültürlerarasılık (hatta zamanlararasılık)" ortamında üretir ve nihai noktada söylemlerarasılık ortamında yani söylemlerin oluşumu sürecinde bir bütünsellik gösterir. Kültürel üretimin birer ürünü olan metinler, aynı zamanda öznelliğin ifadesini de taşır. Her metin aynı zamanda tikel bir öznenin deneyimlerinin ve yaratıcılığının da gücünü yansıtır. Dolayısıyla, bir metnin söylemsel çözümlenmesi, söylemlerin öznel boyutlarının da inşa edilmeleri hususunda açıklayıcı ve aydınlatıcı olabilir. Foucault'un da işaret ettiği gibi,söylemindağılımıveoluşumundaöznenin/yazarın da işlevini yadsıyamayız. "Özneyi, tarihi ve bilgiyi birleştiren kavram söylemdir" (Doltaş, 2003: 67). Bu ise, çözümlemede ideolojik bir ürün olarak öznenin/yazarın varlığı, söylemin ve metnin üretilmesi noktasında kültürel ve tarihsel özelliğin gözardı edilmemesini gerekli kılmaktadır.

Eleştirel söylem çözümlemesinden yararlanılan bu çalışmada yukarıda ana hatları ile değindiğimiz 19. yüzyıl oryantalizminin dönüşüm sürecine tanıklık eden A.W. Kinglake'in Eothen adlı seyahatnamesinde, oryantalist söylemin hangi bağlamda ve hangi temsiller aracılığı ile inşa edildiği ve bu yolla Doğu-Batı imgesinin ve insan tasvirlerinin ne şekilde ele alındığı sorgulanmaktadır. Çalışmada söylemsel bir ideoloji olarak ele alınan oryantalizm, aynı zamanda sosyo-kültürel ve politik bir süreç olma yönüyle de gözönünde bulundurulmuştur.

İdeolojinin söylem düzeyinde nasıl ifade edildiği bilgisine ulaşabilmek amacıyla bu çalışmada Van Dijk (2003: 79-107)'in eleştirel söylem çözümlemesinde kullandığı "aktör tanımı, otorite, yük, sınıflandırma, karşılaştırma, kanı birliği (politik strateji), karşı gerçeklik, yadsıma ifadeleri, mesafe koyma, dramatikleştirme, empati, örtmece, kanıtsallık, örneklerle açıklama, açıklama, mantıksızlıklar, genelle(ştir)me, ders olarak tarih, insancıllık, abartma, örtüklük/ima, yasadışılık, etkileşim ve bağlam, ironi, yasallık, sözlük(sel)leştirme, metafor, ulusal övünç, olumsuz ötekini sunma, sayı oyunu, açıklık-dürüstlük, kutuplaşma/biz-onlar sınıflandırması, olumsal kendini sunma, popülizm, önvarsayım, sözde bilgisizlik, mantıklı olma, yineleme, durum tanımlaması, belirsizlik ve kurbanlaştırma" kategorileri gözönünde bulundurulmuştur.

3. TOPLUM İMGELERİ VE İNSAN TASVİRLERİ

Avrupa'da 19. yüzyılda kaydedilen gelişmeler, olumlu yönlerinin yanında Avrupa-merkezci bir "kültürel-ideolojik amacı" da her türlü bilginin inşasında etkin kılar. Bu noktada Avrupa'nın yahut seyyahın kendi milli kültürü aydınlanmışlık, medenileşmek ve gelişmeye açık yönetim şekilleri gibi pozitif değerlerin taşıyıcısı olarak kendini gösterir; yabancı kültür bir ilkelleşme süreci içine düşer (Schiffer, 1987: 297). Bu durum seyyahı, kendi sınıfsal algısını yansıttığı, hiyerarşik bir sınıflandırma ve kutuplaşmayı referans aldığı oryantalist söyleminde Doğu toplumları ve Batı toplumları şeklinde ikili bir tiplemeye götürür. Şüphesiz seyyahları bu ayrıma götüren farklı toplumsal temsillerle ilişkilendirilen toplum imgeleridir. Bu imge üretiminin etkisinde kalan Kinglake de aydınlanma sonrası Avrupalı seyyahların tipik özelliği olan kültürel kibircilik alışkanlığını eserine sıklıkla yansıtır. Kinglake'in bir diğer özelliği, yer ve bölge tasvirleri yapmak yerine kendi bilişsel süzgecinden geçirerek okura aktardığı kültür ve insan tasvirleridir. Onun ilerlemeci-ideolojik söyleminde ikiye ayrılan coğrafi alanlar, aslında farklı din, kültür ve yaşam tarzının temsil edildiği imgesel alanlardır. Eleştirel bir dil kullanan Kinglake'in söyleminde sözünü ettiğimiz temsiller, bir bakıma gerekirci bir ilke izleğinde, toplumlar ve uygarlıklar arasındaki uzlaşamaz-birleşemez bir mesafeyi de hem temsil etmekte hem de yeniden üretmektedir.

18. ve 19. yüzyıl İngiliz seyyahları, eserlerinde toplum ve insan tasvirini ele alırken genellikle dönemin "moda-popüler" antropolojik teorilerinden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bu antropolojik teoriler, bir milletin karakterinin "1.İklim, 2.Toplumsal koşullar, 3. Din" (Schiffer, 1987: 299) olarak sırayabileceğimiz üç temel öğeden oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu öğelerin tümüne baktığımızda dönemin antropolojik teorilerinin büyük oranda

Charles-Louis de Secondat Montesquieu'nun (1689-1755) *Yasaların Ruhu* bağlamında tartıştığı "iklim, toplum ve insan tipleri, doğu despotizmi ve kültür değerleri sistemi" gibi temel konuların etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. Eothen'e baktığımızda önyargıları da pekiştiren din öğesi hem uygarlıklar arasında hem de Doğu-Batı ayrımında birleşemez bir sınır çizgisi işlevini görmektedir. Osmanlı kalesi Belgrad'ı görünce, "tekerlek üstünde giden Avrupa'nın sonuna geldiğini ve şimdi artık Doğu'nun haşmet ve dehşetini seyredeceğini" belirten Kinglake, seyahat arkadaşı Methley'in zihnini okurcasına onun adına hislerini "korkuyordu diyemeyiz ama kendini cesaretle ölüme, Kur'an'a ve hatta poligamiye hazırlıyordu" (Kinglake, 1982: 4). sözleriyle dile getirerek oryantalist dini önyargılarını dile getirmektedir.

Seyahatnamesinin ilk bölümünde Doğu-Batı ayrımını "değişmeye ilişkin farkındalık"a dayanarak pekiştiren Kinglake'in klasik dönemin oryantalistlerden ayrılan yönlerinden biri, sadece bu kalıplaşmış ayrımın özelliklerine değinmek yerine, Osmanlı'nın eski ve yeni durumu hakkındaki farklılıklara vurgu yapmasıdır. Buradan da yazarın Doğuya birkaç kez seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, yazarın eski-yeni Osmanlı ayrımını yapması dönemin emperyal siyasetinin oryantalizimi nasıl araçsal kıldığı ve onu sayesinde varlığını yaydığını göstermektedir. Eski haşmetli Osmanlı'nın yerinde artık gücünü yitirmiş Osmanlı devlet sisteminin yönettiği bölünüp parçalanmaya elverişli bir Osmanlı coğrafyası, İngiliz emperyalizmi için tartışılmaz bir "çıkar alanı"dır. Bu bağlamda "eski Türk-yeni Türk" ayrımına giden Kinglake'in düşüncesinde Osmanlı ülkesinde yaşayanların tümü artık Asyalıdır. Ona göre eski Türkler muzaffer ve özgür bir ırkı temsil etmektedir: "Bunlar (…) kayığımızı karşılamaya gelmiş fakir kimselerdi ama eski Türklerden oldukları besbelliydi ve hala muzaffer bir ırkın sert ve hür tavrını taşıyorlardı (Kinglake, 1982: 3). Müslüman mahallesini "sessiz, tenha viran" şeklinde betimleyen yazar, Müslüman Doğu insanını, hareketsiz ve donuk olarak tasvir eder. Ona göre yeni Müslümanlar adeta duygularını yitirmiş insanlardır: "Sessizlik peşinizi hiç bırakmaz. Tekrar tekrar kavuklarla ve ne bir memnuniyet, ne bir merak, ne kin ve ne de bir alay ifadesi taşımayan insan simaları ile karşılaşırsınız" (Kinglake, 1982: 4). Bu söylemde yoksullaşan Osmanlı bireyi, bir bakıma emeğini İngiliz'in hizmetine sunarak hayatını kazanmaktadır, çünkü, zenginliği ve gücü artık İngiliz insanı temsil etmektedir. Kinglake (1982: 11)'in özellikle eski bir yeniçeriyi örnek vermesi bu bakımdan dikkat çekicidir. "Kellesi bizim kıymetli canlarımız uğruna adanmış bulunan bu adamın (sözkonusu şahıs, kendilerine klavuzluk etmekle görevlendirilen resmi bir memurdur, Kinglake, onun Tatar olduğunu belirtir) Osmanlı ırkına has, muntazam ve yakışıklı bir çehresi vardı, yüzünde saf bir gurur, izzetinefs, metanet ve gizlemeye çalıştığı bir nevi çapkınlık okunuyordu. (…) evvelce bir yeniçeri imiş. Ecdadının Hıristiyanlara korku salan o eski hakimane yürüyüş tarzını hala muhafaza ediyordu; bu o kadar gülünç bir şekilde haşmetli idi ki, en gülünç bir sahne oyununda bile taklidi gayet kaba ve mubalağalı kaçardı. Bu kısmen giydiği elbiselerden ve kuşandığı teçhizattan ileri geliyordu." Kinglake'in bu anlatım yöntemi, dönemin diğer seyyahlarınca da benimsenmiştir. "Antik insandaki haysiyet, doğallık ve çok eskiden kalma heybetlilik", öğelerini kullanma yönteminin aynı zamanda Avrupalıları Doğululara göre daha üstün kılınmasına yardım ettiğini vurgulayan Schiffer (1987: 308)'e göre, 19. yüzyıl seyyahları için bir halkın medeni gelişmelerdeki gücü, doğallık ve heybetlilikten çok daha önemliydi. Bu açıdan Osmanlılar geri kalmış düşünülüyordu.

Avrupa'da ve İngiltere'de pozitif düşüncenin toplumsal tabakanın tümünde bir değer olarak aşılandığını övgüyle söz eden Kinglake (1982:84), "Doğu ülkelerinin fikir hayatı ise ne kadar farklıdır?" sorusunu sorar. Ona göre, "Suriye, Filistin ve Mısır gibi memleketlerde sihir ve büyünün tesiri münakaşa götürmez bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Cahil bir milletin toptan bu gibi inançlara sahip oluşu bir yabancı üzerinde ve kayda değer bir tesir yapar." Oysa basın sayesinde İngiltere'de herkes doğaüstü inançların değersizliğini bilir. Görüldüğü üzere, Eothen'in zıtlıkları pekiştiren dualist epistemolojisinde Asya ve Osmanlı imgesi, "Batı olmayan"i temsil eder. Batı, "teknik ilerleme, akılcılık, siyasal iktidar, özgürlük, güç ve zenginlik, pozitif bilim, sekülarizm, tek eşlilik" ile temsil edilirken, Doğu/Asya/Osmanlı, "durgunluk, gericilik, zayıf irade, büyü ve sihirbazlık, taassub,

despotizm" ile simgeleştirilir. Eserinde değindiği hususlarla Kinglake'nin görüşleri ile Montesquieu'nun Doğu despotizmi ile ilgili görüşlerinin paralellik arzettiğini söyleyebiliriz. Bunun tipik örneği, yazarın sıklıkla yinelediği korku temasıdır. Ona göre üstün kültürü ve uygarlığın simgesi Avrupalı karşısında Doğu ve Osmanlı bir korku ve belirsizlik içerisindedir. Öyle ki, "kuvvet karşısında vermeyecekleri birşey, kabul etmeyecekleri bir teklif yoktur" (Kinglake, 1982: 113). "Asyalılar, kendilerine karşı cesur ve sert hareket eden kimselere hemen hemen muhabbet derecesine varan derin bir hürmet gösterirler" diyen Kinglake için Avrupalı'nın "etrafa dehşet salması, gözdağı vermesi, saldırıya geçmesi, ürkütmesi" yeterlidir, yeter ki bunu niyetlensin. Bu düşünce içerisinde kendi siyasal kararlılığını vurgulayan Kinglake, eserinin sonlarına doğru coşkulu anlatımlarında bir seyyah olmaktan öte, bir siyasi diplomat, bir raportör ya da bir misyoner edası ile hareket eder, bu noktada söylemi, bir bakıma Avrupa'ya bir çağrı niteliğindedir. Ancak İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Yakın-Ortadoğu'da varlık gösterebilen Osmanlı Devleti çöküşe doğru gitmektedir. Bu bölgede Suriye halkının ruh halini ve psikolojisini örneklendiren Kinglake (1982: 208-209), "Halk, eski din ve adetlerine bağlı kalmaktan ziyade, sadece ümit ve korkularının etkisindeydi. Herkes, komşusunun kim olduğunu değil, kimin tarafından idare edileceğini, kimin ayağını öpeceğini ve sonunda ayakları kimin tarafından dövüleceğini öğrenmek istiyordu. (..) İşte Asya, Avrupa ve Avrupalıları ilk defa bu durum ve şartlar ve duygular içinde bekliyordu" tespitinde bulunur. 1844 yılında Doğu'ya yaptığı seyahatini *The Crescent and the Cross or Romance and Realities of Eastern* adlı eserinde anlatan Elliot Warburton da dostu Kinglake gibi Beyaz Adam'ın Doğu'daki egemen konumunu ve saygınlığını (Bulut, 2006: 117) vurgulayacaktır.

Eothen'de bitap düşmüş Osmanlı'yı yeniçeri örneğinde kişileştiren Kinglake, "kendisini çok sevindiren" dönemin salgın hastalığı vebadan da ayrıntılı olarak söz eder, ancak eserde vebayı aslında metaforik bir unsur olarak işleyen Kinglake'in emperyal oryantalist söyleminde öyle ki, veba, "ölü imparatorluk" olan Osmanlı Devleti'nin "en şanlı devrinde Süleyman'dan daha müthiş" durumdadır. "Osmanlı artık korkulan değildir, ölüdür, öyle ki korkutucu olan artık vebadır. (..) Yeryüzündeki imparatorlukların en büyüğü ve en kuvvetlisinin payıtahtı Londra'dan çıkıp doğu prensinin payıtahtına giderseniz, sadece azalmakta olan bir kuvvet ve haşmet bulursunuz ve sevincinizden gülüp oynamak istersiniz. Ama bırakın veba zebanisi buradan gitmesin" (Kinglake, 1982: 23-24). Eserde veba Doğu zihniyetinin anlatımında da metaforik bir unsurdur. Müslümanların hastalığa karşı dinsel-kültürel vaziyet alışlarının anlatımında vebayı örneklendiren Kinglake, Batıya nazaran Doğu'nun farklılıklarına vurgu yapar ve bunu dini merasimlerdeki adetlere bağlar. Bu farklılık aynı zamanda Doğu insanının dinsel pratiklerinin kişilik özelliklerine yansımasıyla pekişmektedir: "Veba hakikaten doğulu olan bütün şeylerle beraber bulunuyordu. (…) Bir Türk öldüğü zaman elbiselerinden biri parça parça kesilir ve merhumun bir hatırası olmak üzere arkadaşlarına gönderilir. Bu Frenklere göre, öldürücü bir hediyedir. (…) Müslüman, sanki Allah'ın gözü altında imiş gibi, rahat rahat yürür ve hiçbir şeye kulak asmaz. Frenkler ise, ölümden korkup büzülürler" (Kinglake, 1982: 24-25). Kadercilik, pasiflik, kaygısızlık, vurdumduymazlık ve tedbirsizlik, Müslüman Doğu insanının tipik kalıplaşmış özellikleridir. "Türklerin kaderciliği ve pasifliği" (Graz, 1987: 113), sadece Eothen'de değil, 19. yüzyılın bir çok seyahatnamesinde tekrarlanan bir klişe haline gelmiştir.

"Kalbimde zavallı Yahudilere karşı bir merhamet duygusu vardı" diyen Kinglake (1982:217), eserinde Yunan halkını överken, Arapları, özellikle bedevileri olumsuz-fiziki görünüşlerine dikkat çeker. Ona göre, "Bedevi Arapların karakterinde basiretsizlik önemli bir yer tutar, çünkü basiretsizliğin pervasızlık ve aptallıkla alakası yoktur. Hiçbir insanda vücut, Arabınki kadar kafanın kölesi değildir" (Kinglake, 1982: 198). Müslümanların İzmir'e "Gavur İzmir" dediğini belirten Kinglake, İzmir Yahudilerinin ise yoksul olduklarını ve Avrupalılarca iş istediklerinde sopayla kovulduklarını hatta dövüldüklerini belirtir. Etnisite odaklı çatışmaya dayalı bir ilişkiyi sıklıkla dile getiren Kinglake (1982: 42)'in anlatımında "Osmanlılar, tabii, karakter, din ve siyaset bakımlarından Yunanlıların büyük düşmanlarıdır" cümlesinde olduğu gibi uyum ve bütünsellikleri kullanmak yerine farklılık ve dışlama öğelerini referans aldığını söyleyebiliriz.

İslam'ın en iyi biçimde anlaşılması için "çadır ve kabile"ye indirgenmesi gerektiği düşüncesini benimseyen Kinglake (1982:115)'in, Kahire, Beyrut ve Lübnan topraklarından geçtiği esnada çöl hayatı yaşayan Arap kabilelerini tasvir ederken bu unsurları kullandığını görebilmekteyiz. Emperyalist bir duygulanım içerisinde "göçebe topraklarını atının (atımın) nallarına çiğnetmekten memnun" (Kinglake, 1982: 99) olan yazar, Ürdün nehrine yakın bölgede görmeyi arzu ettiği Arap kara çadırlarını gördüğünde, buradaki Arapları ırkçı bir tutum takınarak tasvir eder: "Uzun boylu, güçlü, kuvvetli fakat son derece çirkin kimselerdi. (..) Tam vahşi bir topluluğun arasına düşmüştüm. Herhalde medeniyet hakkındaki ilk bilgilerini, benim en kıymetli eşya sandığımı zaptedip içindekileri inceleyerek öğrenecekler, diye düşünmeye başlamıştım" (Kinglake, 1982: 111-112). Oysa keçi sütünden başka hiçbir şeyi olmayan bu "vahşi görünüşlü" (Kinglake, 1982: 112) insanlar, ona keçi sütünü ikram ederek misafirperverliklerini göstermişlerdir. Gaza'da "artık hakiki Bedeviler arasında" olduğunu söyleyen Kinglake, sınıfsal algısını yansıttığı güzellik unsurunu bu kez Hıristiyanlık dini ile birleştirerek dinsel ve etnosentrik önyargısını bir kez daha pekiştirecektir. "Sade, gösterişsiz ve hantal (..) Bedevi kadınlarının dini pek yoktur. Hantallıklarının da bir sebebi budur. Belki Hıristiyan kızlarından dua etmesini öğrenseler, ruhları daha incelir ve kılık kıyafetleri güzelleşir" (Kinglake, 1982: 138) yorumunu yapan yazar için, "yorgunluk ve bitkinlik, bu kadınlarda tam bir çirkinliğe" dönüşmüştür.

Eothen'in bütününe bakıldığında sadece din değil, ırk, kültür ve coğrafyaya ilişkin yapılan vurgular da dikkati çekmektedir. Aydınlanma paradigmasının etkisinde olan Kinglake'in oryantalist söyleminde din ve coğrafya öğesi, uygarlıkların birbirinden ayrılmasını temsil ederken, kültür ve yaşam tarzına ilişkin alışkanlıklar, toplum ve insan tasvirlerinin belirlenmesinde temsil görevini üstlenmiştir. Kudüs'te "Hz. İsa'nın o derin ve yumuşak sesi bu vadilerin ve tepelerin arasından sonsuzluğa kadar yayılıyordu!" (Kinglake, 1982:95) diyen yazar, Müslümanların yaşadığı Gaza'ya geldiğinde ise, dinin koyduğu ahlak kurallarının yarattığı kasvet ve mutsuzluktan yakınır. Seyahatnamesinde hitap ettiği seyyah arkadaşı Warburton'a "İslam dininin hakim olduğu yerlerde zahiren ne hazin ve ne ağır bir havanın hüküm sürdüğünü bilirsiniz. Müslümanlar güzelliği hapsederler ve öyle sert ve kasvetli bir ahlak kuralı uygularlar veya uyguluyorlarmış gibi görünürler ki, yorgun seyyahın etrafta bir mutluluk işareti görebilmesi için çok dolaşması gerekir" tespitinde bulunan Kinglake (1982: 130)'e göre, ancak "bir Hıristiyan ve saf kan İngiliz için Asyalıların ahlak konusunda tanıdığı bazı serbestlikler, onların şehirlerini ve saraylarını çöle ve zindana çeviren o müthiş zahiri ciddiyetlerinin sıkıcılığını telafi ettirebilir." Cinsel ayrıştırmayı (segregasyon) ve kaç göç olayını İslam'ın katı ahlak kurallarına bağlayan yazar'ın düşüncesinde İslam toplumları mutsuzluğun mekanıdırlar ve "sosyal hürriyetin neşesini söndüren" alanlardır. Öyle ki "bir Hıristiyan ve saf kan İngiliz" (Kinglake, 1982: 130) için bu kısıtlamalar, onların şehirlerini ve saraylarını çöle ve zindana çevirmektedir.

Eothen'da Doğu daha çok bir hac mekanı olarak motiflendirilir. İslam'a karşı Hıristiyanlığı temsil eden Batılı bilinç, Doğu'da "kendime ait" dediği Hıristiyanlığın kutsal mekanlarını bir anlam haritası olarak yeniden işler ve yayılmacılık politikasının "öz gerekçesi" olarak meşru kılar, Doğunun tasavvuru artık Müslümanlık-Hıristiyanlık karşıtlığına dayanmaktadır. Doğu'yu kendinden koparan ve onu özüne yabancı kılan Batı, artık Doğunun içinde kendini bulmuştur. Bu nedenle 19. yüzyıl Avrupa kimliğinin şekillenmesinde Hıristiyanlık temel bileşendir ve Haçlı seferlerinin yerini artık aynı bilinç ve kutsal çaba ile hareket eden Avrupa yayılmacılığı alacaktır, ayrıca Batı'da oryantalizmin yerini farklı oryantalizmler almıştır.

Aydınlanma sonrasında dinsel, coğrafi ve kültürel içerikli bir anlamlandırma ile Doğu'nun anlam derinliği ve haritası üzerinde kendi ideolojisi ve stratejisi doğrultusunda bir daralmaya girişen oryantalist epistemolojinin sunduğu imkanlar ve fırsatlar seti, Doğu'nun temsil ettiği oksidentalist anlayış üzerinde ikincil bir hegemonik sonuç yaratır. Bir diğer bir ifadeyle, farklılığı hiyerarşileştiren bir bilgi ve değer alanı olarak yapılan(dırıl)an oryantalist söylem, yarattığı karşı söylemlerin derinliğinde varlığını, kendi hegemonik epistemolojisini sürekli paradoksal bir biçimde üretir. Öz deyişle oryantalist söylemin hegemonik

konumunun sürekliliği, karşıt biçimde ürettiği söylemlerin varlığı ile mümkündür. Bu açıdan Eothen'deki diyalojik geçişler, Avrupa kimliğinin meşruluğunda araçsal konumdadır. Kinglake, öteki toplumları, "kendisi dışında kalanları Batı bağlamında" (Carrier, 1992: 197) tanımlamaktadır. Kinglake'in oryantalist söyleminde Doğu, "Batı olmayanın kendisini" temsil etmektedir. Bu şekilde analoji yöntemini henüz aşmamış, düalist kategorik tanımlamalardan hareket eden ve -bu yüzden- epistemolojik bir açmaz içerisinde olan oryantalist söylemin merkez dili aynı zamanda erkek cinsiyetini temsil etme yetkesini barındırmaktadır. Oryantalist söylem bu yönüyle hem Avrupa-merkezcilik hem de erkek-merkezcilik bir bakış açısını farklı söylemsel pratiklerde yeniden üretebilme gücüne sahiptir. Nitekim her fırsatta Yunan hayranlığını dile getiren Kinglake, Kıbrıs Adası'ndaki kadınları için "damarlarında Yunan kanı dolaşan, elbiselerinde bir zarafet, tatlılık ve kibarlık olduğu" ifadesini yazarken, Beyrut'da gördüğü kadınları bu kez "hayalete" (Kinglake, 1982: 62, 63) benzetecektir. Hatta Doğu'nun yaratıcılığının ne kadar zayıf olduğunu iddia eden Kinglake, daha da ileri giderek, Binbir Gece Masallarının ancak "bir Yunanlının kafasından çıkmış olabileceğini belirtir: Bana öyle geliyor ki, bu hikayelerde Asya hakkında herkesin bildiği şeyler mükemmel anlatılmakla beraber, onlarda öyle bir tazelik ve canlılık, Avrupa'nın hareket ve neşesinden o kadar çok şey var ki, yaratıcılık bakımından kuru ve kısır olan bir doğulunun kafasından böyle bir şey çıkmasına imkan yoktur" (Kinglake, 1982: 54).

Kinglake'in eserinde yer verdiği bir diğer klişeleşmiş oryantalist tema, esir kadın pazarıdır. Oysa Beyrut'ta eski bir manastırda hayatını sürdüren İngiliz kadınla ile ilgili bir yorumunda onu cesur yürekli olarak tanıtır, öyle ki, Mehmet Ali Paşa'nın bile gücü onun karşısında zayıf kalmaktadır: "Bütün Suriye ve Filistin'de Mehmet Ali'nin hükmünün geçmediği tek yer cesur yürekli bir İngiliz kadını tarafından korunmakta olan bu yarı harap manastırdı" (Kinglake, 1982: 77). Seyahatinin başında iki farklı uygarlığa dikkat çeken Kinglake, eserinin sonunda bir kez daha "iki farklı alemi" gördüğünü belirtir. Doğu, başlangıcı bilinmeyen bir geçmiştir: "Geride ölü ve can çekişen dinler, sessiz sessiz sönmekte olan sakin istibdat hareketleri, susturulmuş ve örtülmüş ve balmumundan bebekler haline getirilmiş kadınlar, aşkın uçup gittiği ve yerine sadece cennet ve saltanat zevklerinin kaldığı köhne bir alemi artık geride bırakıyordum." Batı ise sonu olmayan bir gelecektir: "Önümde neşeli, canlı bir mücadele, aşkın kıskançlıkla oynanan bir oyun, dinin hücumlara hedef olduğu halde iyi müdafaa edildiği, sınırları belli dava ve tartışma konusu mantık ve sözle yönetildiği, tekerleklerin döndüğü, buharın püskürdüğü, bir ölüm yarışı içine girmiş, yırtıcı bir hızla ilerleyen, geride kalanı şeytanın kaptığı bir alem vardı (Kinglake, 1982: 228). Ve bu tespitlerinin sonrasında Kinglake, -tabii ki- Batı'ya doğru ilerleyecektir.

4. SONUÇ

19. yüzyılda sosyal bilimlerin pozitivist geleneğinin temsil ettiği gerekircilik ve ilerlemecilik ilkeleri, oryantalizmin mesleki (doğu bilimi) boyuttan siyasal-ideolojik boyuta dönüşümünde etkili olmuştur. Avrupa düşüncesinde bu yüzyılda inşa edilen doğu gerçekliği, seyahat edebiyatlarında da popüler bir içerikle yeniden üretilmeye devam edilmiştir. A. W. Kinglake'in eserinde yaşadığı dönemde popülerlik kazanan antropolojik teorilerin üç unsuru; din, toplumsal koşulllar ve iklim öğelerden yola çıkarak toplum imgelerini inşa etmesi ve buna göre insan tasvir etmesi, sözünü ettiğimiz edebiyatın popüler işlevselliğinin hem bir ürünü hem de edebiyat-bilim ilişkisinin organikliğine işaret etmektedir. Oryantalist düşüncesinin dualist epistemolojiden beslenerek inşa ettiği Doğu-Batı karşıtlığının beraberinde getirdiği açmazlar, ancak mesleki oryantalizmin/doğu biliminin Batı'nın ontolojik gerçekliğine ilişkin yeni katkıları ve açılımları ile giderilebilecektir.

Benzer şekilde oryantalist düşüncenin ürettiği Doğu imgesine karşılık Doğu'nun kendini; içine sıkıştığı/sıkıştırıldığı bir merak, ilgi ve fanteziler dünyasından bilimsel bir ayrışmaya tabi tutmasının olanaklılığı da yine kendi ontolojik gerçekliği üzerinden beslenen tutarlı ve kapsayıcı yeni bir epistemolojinin varlığını gerekli kılmaktadır. Bu gerekirciliğin nihai başarısı Batı'da salt bilimsel bir uğraş ve çaba alanı olarak kurumsallaşan mesleki oryantalizmin etik ve haklı bir zeminden beslenmesi olanağını da yaratacaktır. Öte yandan oryantalizmi toptan yıkıma uğratmak ya da yok saymak, Doğulu bireyi ya da

örgütsel birlikleri, tarihsel süreçte hep var olagelmiş kültür etkileşimini ve kültürel buluşma noktalarını topyekün yıkıma uğratma gafletine de düşürebilir. Bilimsel olmaktan öte -Eothen'de seyyah gözüyle A.W. Kinglake'in temsil ettiği- oryantalizmin söylemsel-ideolojik bir anlam deseninden beslendiği müddetçe zaten "kendine ait olmaktan uzaklaştırılmış" olan Doğu`nun geçirdiği benlik zaafiyeti, kültürleşememe sorunsalını ve kimlik yanılsamasını daha da körükleyebilmektedir.

KAYNAKÇA

Akgün, S. (1987). "Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında Türk İmajı" *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri İçinde,* (s. 336-352). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bulut, Y. (2006). **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, Küre, İstanbul.

Carrier, J. G. (1992). "Occidentalism: The World Turned Upside-down", *American Ethnologist,* Vol. 19, No. 2, s.195-212.

Doltaş, D. (2003). **Postmodernizm ve Eleştirisi, Tartışmalar/Uygulamalar**, İnkilap, Ankara.

Graz, H. H. (1987). Aydınlanma Çağında Batılıların "Türk İmajı". *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri İçinde,* (s. 107-114). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Hentsch, T. (2008). **Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, (Çev: A. Bora), Metis, İstanbul.

Kinglake, A. W. (1982). **Doğu Hasreti**, (Çev: A. Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı/526, Ankara.

Mumcu U. (1987). "Almanca Yazılmış Seyahatnameler ve Bu Türe Giren Eserlerin Tanıtımı Konusunda Konuşma" *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri İçinde,* (s. 83-90). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Schiffer, R. (1987). "19. yy. Seyahatnamelerinde Türk Kadını ve Türk Erkeği İmajı" *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri İçinde,* (s. 297-309). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tutal N. (2006). **Söylemler ve Temsiller: Fransızlar Türkleri Nasıl Anımsıyor ya da Fransız İmgeleminde Türkiye,** Phoenix, Ankara.

Van Dijk, T. A. (2003). "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", *Söylem ve İdeoloji, Mitoloji-Din-İdeoloji,* (Yay. Haz. B. Çoban v.d.), (s. 13-112), Su, İstanbul.